

ՄԵՐ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նոր օրեր. — Երէկ և Ասոր. — Պոստյ գրական շարժումը. — Կաթառ, Խաղիկ, Զիկ-Զակ.
— «Հայրենիքի բնար». — Միջադէպ մը. — «Ազատութեան Յաղթանակը».

1896-էն վերջ՝ 1908-ն ալ կար, և օգոստոս 24-ը՝ վաղը իր յուլիս 24-ն ալ ունէր. Նիսպի ու Էնվէր Պէյերը նոր հոբիզոն մը կը բանան՝ մութ, անասող գիշերէ մը յետոյ: Մատով ցոյց կու տան արեւելեան կողմը՝ որ ալ հրդեհիլ սկսած է:

Երևոյթը այնքան ցնցող՝ որչափ անապշտալ:

Թէ ինչ էր Թուրքիոյ վիճակը, ինչպէս կ'ապրէին թուրք ու միւս հպատակ ազգերը, թէ ինչ կեանք ունէին մասնաւորապէս հայերը՝ վերջին տասնեակ տարիներու՝ չպիտի արդարանայ կերպս՝ եթէ ուզեմ հոս կրկնել անգամ մ'ալ:

Նեղ, չարչարող շրջան մ'էր ատ: Եւ, միայն գրականութիւնը ուզելով դիտել, մտքի կաշկանդումը կատարեալ էր: Արտասահմանի մէջ մանաւանդ՝ ով որ բանար Թուրքիայէն հասնող մէկ պարբերականը՝ իսկոյն պիտի անդրադառնար անշարժ, չափազանց միակողմանի գրականութիւն մը: Չկարենալով արձանագրել ամէն անցած դարձածը, գրական կոնիւնքէն ալ ծանծրացած՝ շատ խղճալի էր մասուլը: Միևնոյն օրագրին մէջ՝ կարելի էր հանդիպել միասող երեք թերթօններու, որոնք լեցուած էին ֆրանսական, փարիզական կեանքի վէպերով: Դուք կը կարդայիք «Տիկին տը Ռուվլէի գաղտնիքը» — «Դրամ և Սէր» — «Արցունք խմող կինը», հին, վերնագրերնայր՝ ու դիւրաւ ազատութիւնը կը ստանայիք հայերն ու իրենց կեանքը մոռնալու: Գրականութիւն մըն էր՝ որուն ուրիշ բառ պակսելուն՝ գրականութիւն կոչումը տուած էինք: Թրքահայ բանաստեղծներ՝ ճիշդ է, կային. կարող գրիչներ՝ անպակաս. բայց դուք չէիք կըր-

նար գտնել, Մ. Մեծարենցի հատորկնեւուն մէջ, օրինակի համար, տող մը՝ որ «Հայորդիներ» գրքին մէջ գտնուի. տող մը՝ որ, գէթ աղօտօրէն, մասնէ հայրենասիրական մէկ շեշտը՝ 23 տարեկան երիտասարդին, որ միշտ քսաներեք տարեկան պիտի մնայ... դալար խոտերու տակ քնացած: Բինկեանէն Մարգուան, ասկէ կ. Պոլիս և գերեզման, անա իր շրջանակը՝ Նոյն սեղմ շրջագիծը պիտի չունենային պ. Սիամանթօ մը, պ. Վարուստէ մը՝ եթէ բախտը ունեցած չըլլային Ազատ երկիրներ տեսնելու: Որչափ քերթողներ եկան անցան, որչափ գրագէտներ՝ որոնք արեւին ամէն մէկ վերջալոյսը՝ այսօրուան արշալուսին կպած կը կարծէին: Արցունքներով անցան կեանքի ճամբէն՝ աս Յուլիսի տաք օրերուն ախը քաշելով:

Եւ իրաւ. գրեթէ հասած էր նիւթը թրքաբնակ բանաստեղծներու համար: Տարիներով՝ միշտ Նոյն յանկերգը խեցուցին, — Սէր, բնութեան հանդէպ խանդաղատանք: Լալ հեռաւոր աւերակի մը վրայ՝ վտանգաւոր. իր շուրջէն լսուած հեկեկանքի մը արձագանգը դնել իր տողերուն մէջ՝ յանդգնութիւն: Լաւագոյնը՝ բանաստեղծ չծնանիւն էր:

Թանկարձ՝ Սպասուածք... Արևը դուրս թռաւ՝ առանց արշալոյսի:

Արցունքներով ողջունուեցաւ՝ արցունքներով հրակիրուածը, որ ուշացաւ թրքահայ կեանքին հետ, հարկաւ, թրքահայ մամուլի ալ նոր օրերու մէջ պիտի մշտնէր: Ու մասնաւոր խանդով մըն էր որ կ'ընդունէինք ալ բոլոր պարբերականները, ինչպէս կ'ընդունուի բանտէ ազատուող մը, քսորէ դարձող մը, Սպասէտտին մը, Ս. Իզմիրեան մը:

Նոր շրջան մը կը բացուի ուրեմն մեր արդի գրականութեան համար. հաւատաւով որ թրքահայ մտաւոր կեանքը՝ էն խոշոր էջն է հայ մատենագրութեան: Մէկ շաբօտով, «կարծես մոզական զաւազանի մը հարուածին տակ»¹, Կ. Պոլսոյ և շրջակայի բոլոր լրագիրները (Արեւիք, Բիւզանդիոն, Սոքրանդիոն, Մանգ. Էֆրեսա, Արեւ. Մամուլ, ևն), ազատութեան նախկին շողերը հագած՝ մէկէն կերպարանաւ փոխուեցան: Փոխելով նոյն իսկ աւանդական վերադիրները («Օրագիր գրական», հասարակական» ևն.) հռչակեցին «Ազատական Անկախ Օրական», — «Ազատ հայութիւն ամենօրեայ»: Նոյն օրերուն մէջ տեանուեցան Բաֆֆի, Խ. Հայրիկի ևն. նկարները, պ. Ահարոնեանի Վէպիկները, պ. Երանանեանի «Յոյսի Չահր»ը, Մ. Կորգիէ թերթին մը (Բնկերներ. «Մ. Էֆր.»), ինչպէս նաև Լ. Անդրէֆէ (Կաթապարիք, «Սուրհանդ.»): Բիէր տը Գուռնէի համբաւը տօգունիլ սկսած էր: Բաւաւաւորները շունչ մը առին. — ասպարէզ մը կը բացուէր. կարծիր օրերուն ալ հասան: Բաղդատութիւն մը՝ երէկուան և այսօրուան ոտանաւորներուն՝ կը բաւէ արդէն պարզելու, թէ ալ կատարեալ էր «Ազատութեան Յաղթանակը»: Ինչ որ, այսուհետև, ոտանաւորներու քնադողմը պիտի կազմէ՝ տխուր հայեացք մըն է երէկին վրայ, և յոյսի ու խիղի շունչներ այսօրուան ու վաղուան: Թրքաքնակ բանաստեղծներու քով պիտի մնայ միշտ վանկ մը՝ որ երէկուրէն մոռցուած է, և որ քրնարին լալկան լարը պիտի կազմէ. սակայն անոնք այլ ևս պիտի չժողովան այն անսպառ նիւթը՝ զոր դեռ քանի մը օր առաջ՝ պէտք էին բռնի մոռնալ, թաղել: — Հայրենիքն էր...

Թրքահայ մամուլը ալ չընծայէ, թերևս, այն լիութիւնը գրական յօդուածներուն. սակայն լաւագոյն չէ՞ն քիչ բայց անաչառ,

բազմակողմանի քննադատութիւնները, քան անթիւ՝ սակայն կեղծ, միակողմանի գրականութիւնը: Թրքահայերը իրենց քնորոշ գիծերը ունին՝ որ գիրենք ուսանայիքն կը զանազանեն. անոնք իրենց քնութիւն դարձուցած են գրականութիւնը. չեն կրնար առանց անոր ապրիլ. մինչ ուսանայր աւելի երջանիկ կը զգայ՝ երբ խնդիրը Սփէնսէրի մը (Բնկերարանութեան մասին է, օրինակ): Մէկը կը դիտէ կեանքը. միւսը կը տեսնէ, կը վերլուծէ: Հետզհետէ, ուրեմն, պիտի երենան նորէն գրական էջերը թրքահայ մամուլի մէջ:

Ազատութեան շնորհիւ արտօնութիւնը դիւրանալով՝ Պոլսոյ թերթերու թիւը սկսած է շատնալ: Առ այժմ կան երեք զաւեշտաթերթեր, Կաթառ, Մաղիկ, Զիկ-Զակ, մէկ նոր շաբաթաթերթ՝ Հայրենիքի Քնար: Ընդհատումի վախ չկայ, նորեր աւելնալու յոյս կայ:

Կաթառի խմբագիրն է Ժանօթ զաւեշտաբան Ե. Թուրքեան, որ սակէ առաջ կ'աշխատակցէր «Հանրագիտական» զաւեշտաթերթին, և «Մանգ. Էֆրեսա»ի շաբաթ օրուան թիւին Դ էջը կը լեցնէր «Կաթառին Դաբաթը» վերնագրով, ինչպէս նոյն օրը պ. Քասիմ (Միսաք Գոչունեան) առաջին էջը՝ «Օրուան մտածումներ» տիտղոսով: Պ. Թուրքեան, զուրկ չըլլալով հանդերձ ծիծաղեցնելու յատկութենէն, տեղ տեղ ցոյց կու տայ բռնի զուարճախօսութիւն մը կամ հասարակ կատակարանութիւն մը. ինչ որ արդէն զաւեշտաբանութեան զլխաւոր համը — բնականութիւնը — կը փախցնէ:

Կաթառին աշխատակից է պ. Գ. Թուրքեան (Բ. Լուրիկեան), որ իր կարգին խմբագրապան է Մաղիկին: Ուրիշ զաւեշտաթերթ մը՝ որուն մէջ բացակայ է... Ալիփար մը, օրինակի համար:

Զիկ-Զակի խմբագիրը, պ. Փափագեան (Լիւլա), որ առաջ Հանրագիտական էր, արդէն համակրութիւն կը վայելէ՝ թէպէտ հազիւ տասը տարի է որ այդ սեռի գրուածքները կը գրադի: Այս բոլոր զաւեշտաբաններն ալ, սակայն, աւելի ազնիւ շարժած պիտի ըլլային՝ եթէ վտարէին այն

1. Ա. Չոպանեան. «Ազատութեան յարանակը» — Փարիզ, 1908. —

կարգ մը banal բառերն ու բացատրու-
թիւնները՝ որոնց ստեպ կը հանդիպինք ի-
րենց թերթերուն մէջ, և որոնք առանց
ժպիտ ազդելու կ'անցնին: Այս պարագան
շեշտուեցաւ մանաւանդ՝ երբ ազատութեան
վայելքը եկաւ:

Բայց աւելի աղու կը հնչէ «Հայրենի-
քի Քնար»ը (Թիւ 1, օգոստ. 14), որուն
ազատ ըլլալը՝ հռչակեց արդէն պ. Փա-
նոսեան՝ իր Ազատ Քնար տետրակով:
«Հայր. Քնար»ին խմբագիրն է պ. Միւր-
մէան, որ թերթին «հասոյթին մէկ մասը
գաղթականներուն» պիտի յատկացնէ, ինչ-
պէս կը կարդանք վարդապետ շարաթա-
թերթին ճակատը: — «Յեղաշրջութեան գրա-
կանութիւնը» — աս է Ա. Թիւին խմբագրա-
կանը, ուր յ. յօդուածագիրը լաւ կը
պարզէ թէ «ինչ էր մեր գրականութիւնը
ասկէ առաջ, որուն մէջ օտարը յատկօ-
րէն կարենար կարդալ Հայ տառապող
ազգին սիրտը». ու կը պատասխանէ թէ
ան ձայն չունէր հայ տառապանքներու
մասին, կը զգար՝ և պէտք էր լռել: Ու
գրականութիւնը ազատութեան մէջ կը
զարգանայ:

Պ. Խմբագրապետը, ուզելով իր թեր-
թին մէջ կեդրոնացնել բոլոր կարող գրա-
կան դէմքերը, պ. Սիւրմանթօին մէկ ոտա-
նաւորը («Ես երգելով կ'ուզեմ մեռնիլ»)
դնելէն յետոյ՝ Բազմալեպէն արտաստեմ
է «Մենասէր»ի մէկ յօդուածը նոյն բա-
նաստեղծին վրայ: Յաջորդ Բ. Թիւին 48
էջին մէջ, յետոյ, հաճոյքով մը կարդանք
թէ «Մենասէր»ը՝ «Վիէննայի Միաբ. ա.
մենէն հմուտ անդամներէն հայր Երեմեանն
է» (!): ու կեդրոնանին աս յայտնուածը՝
«բազմաթիւ ընթերցողներուն փափաքին
գոհացում տալու նպատակով»: Ընթեր-
ցողները շատ աւելի գիտուն և երջանիկ
էին՝ երբ գիտէին թէ Մենասէր ծածկա-
նունով մէկը կայ աշխարհիս վրայ, — որ
հիշող էր — քան երբ իրենց սորվեցուցին
թէ Մենասէր՝ (փոխանակ Վենետիկ Միաբ.
Հ. Կ. Տէր — Սահակեանը ըլլալու) թող
Վիէննական Միաբ. անդամներէն ըլլայ —
որ սխալ է — և Հ. Երեմեանն ըլլայ՝ որ

աւելի՛ սխալ է. վասն զի սա՝ ոտը անգամ
դրած չէ Աւստրիոյ մայրաքաղաքը:

Այսպիսի միջադէպեր՝ օգտակար են,
սթափել կու տան՝ ինչպէս Միկաս Զե-
րազ մարտանաւը: — Սակայն Հայրենիքի
Քնարը, յուսով եմ, մեծ խանդավառու-
թիւն պիտի վայելէ Թուրքիա և արտասահ-
ման: Իր էջերուն մէջ երեցող բանա-
ստեղծներն ու յօդուածագիրները, Ա. Բ. Թի-
ւէն սկսած, արդէն ցոյց կու տան խան-
դաղատանք այս ազատ օրերուն առջեւ,
Մայր — Հայաստանի հանդէպ... — «Հայր»,
ռոմանթիկ, խանդոտ, զոհասէր ցեղ, — կը
զրէ պ. Չօպանեան իր տաքշունչ «Ազա-
տութեան Յղորդակ»ին մէջ, էջ 3, —
տարիներէ ի վեր իր յեղափոխութեան
կարմիր արօրովը պատուեց հերկեց օւ-
մանեան հողը, ցանեց հոն իր յանդուգն
երազներուն սերմերը, և՛ անհաշիւ վեհան-
ձնութեամբ մը՝ հեղեղօրէն թափելով մար-
տիրոսական արեւնը՝ ռոգեցեց այդ հողը և
զայն հասուն դարձուց Ազատութեան հունձ-
քին համար»:

Այո՛, հասաւ այդ հունձքը: Եւ Հայ ազ-
գը իրաւունք ունի վայելելու՝ ինչ որ ի-
րեն արժած է անթիւ նահատակներու ա-
րիւնք: Ճիշդ է, այս պայծառ օրերուն
մէջ, խինդը պիտի լեցուի ամենուն սրտե-
րու մէջ, հայ զրագէտները, բանաստեղծ-
ները այլ ևս շատ պիտի գրեն, և աւելի՛
ազատ պիտի գրեն: Իսկ երէկը. — աս
ալ իր դերը ունի, նկարին մէջ. ստուերն
է ան: Ու այսուհետեւ՝ Հայրենիքի քնարը
պիտի չղաղրի բնաւ ըսելէ. «Լսեցէք. ա-
րիւնք օրերս պիտի երգեմ»:

Հ. Դ. ԲԺԻԿԵԱՆ

